

Brzezinského geopolitika

*Zbigniew Brzezinski: Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převa-
ha. Mladá fronta, Praha 1999, 229 stran, ISBN 80-204-0764-2.*

Poslední kniha Zbigniewa Brzezinského je prací výrazně geopolitickou, tj. zabývající se politickým (v pozadí pak ekonomickým, sociálním a kulturním) rozložením sil a jejich interakcí na zemském povrchu. Toto dílo nepřimo navazuje na starší publikace věnované politické geografii (F. Ratzel vydal svou *Politische Geographie* už v roce 1897) a geopolitice (název pochází od Švéda R. Kjelléna z roku 1917). K dalším významným autorům věnujícím se těmto vědám (byť někdy pochybného obsahu) náležel např. Němec K. Haushofer, Brit H. Mackinder či Američan E. Huntington. V Československu se ke stoupencům takového pojetí „politiky“ řadili zvláště V. Dvorský a J. Korčák (druhý z nich spatřoval hlavní zdroj geopolitiky v etnické historii). Geopolitika byla zpravidla chápána jako „hraniční“ nauka mezi historickou vědou a geografii a obvykle bývala „nacionálně“ zaměřena (její teorie sloužily zejména hitlerovskému Německu jako zemi usilující o rozšíření svého Lebensraumu).

Brzezinského kniha *Velká šachovnice* je koncipována převážně z pohledu Spojených států. Jeho geopolitika je přirozeně bohatší o důkladnější statistické informace a o „moderní dějiny“. V textu je srovnávána Římská říše, Čínské-mongolské říše, panství Španělů a Francie, zmiňována je též Osmanská říše a velkoprostorová nadvláda Velké Británie a Ruska (SSSR). V centru pozornosti je samozřejmě současné americké „impérium“. Úsilí o zformování německé Třetí říše (po státních útvarech Karla Velikého a po Bismarckově sjednocení Německa) je opomenuto.

Zbigniew Brzezinski (nar. 1928), v letech 1977–1981 poradce prezidenta USA J. Cartera, člověk v současné době spolupracující s *Center for Strategic and International Studies* a s washingtonskou *Johns Hopkins University*, je jedním z nejznámějších amerických politologů se smyslem pro „praxi“. Je to člověk zaměřený na strategická a geopolitická studia, zajímající se o globální problémy a o otázky „komunismu“ (dílem nejspíše proto, že je polského původu a že za ženu má neteř E. Beneše). Jako vědec je bezesporu sečtělou osobností s invencí a s bohatými zkušenostmi.

Brzezinského publikace *Velká šachovnice* je hojně vybavena (23) schematickými, ale sugestivně působícími (jak tradice vyžaduje) mapkami. Kromě úvodu (*Velmocenská politika*) je rozdělena do sedmi kapitol, z nichž první a třetí zkoumá nynější hegemonii Spojených států ve světě a evropské „demokratické předmostí“, druhá eurasijskou šachovnici (= základní téma), další pak „černou díru“ (Rusko), „eurasijský Balkán“ (= v podstatě někdejší sovětskou Střední Asii s Kazachstánem, Zakavkazsko, částečně také další přilehlé regiony bývalého Sovětského svazu, Turecka, Íránu, Afghánistánu a Číny). Jde o výbušné území přeplněné různorodými etniky, náboženskými diferencemi apod., vzdáleně připomínající evropský Balkánský poloostrov. Zvláštní kapitola je v práci věnována Dálnému východu, v prvé řadě Číně, Japonsku a americkému vlivu v tomto prostoru. Závěrečná část pojednání vyústuje ve formulování americké geostrategie pro Eurasii a v její bezpečnostní systém.

Prof. Z. Brzezinski rozšířil a upřesnil geopolitickou terminologii. Zmiňuje se o globální a regionálních (typu Číny) velmocích, o geostrategických a geopolitických centrech, o jádru a ohniscích (o Ukrajině, Ázerbájdžánu, Korejské republice, Turecku, Íránu), o globálně významných geostrategických hráčích (o Francii, Německu, Rusku, Číně, Indii, nikoli však o Velké Británii, Japonsku a Indonésii).

V současném období existuje ve světě nejen podle Brzezinského jediná globální velmoc – Spojené státy. V závěru 20. století nastala vskutku ojedinělá situace, jež podle au-

torova názoru zmocňuje Spojené státy k tomu, aby udržovaly pořádek ve světě. Americký politolog ovšem neuvažuje o možnosti negativního vývoje v tomto směru a nepochybuje o tom, že též budoucí svět zůstane kapitalistickým „panstvím“ (na Brzezinského výkladu je symptomatické, že svou zemi ztotožňuje s Amerikou, ačkoli její obyvatelstvo se na kontinentální populaci podílí pouze zhruba 1/3)! Bez alespoň jednoho protihráče, jímž byl v minulosti Sovětský svaz, se totiž může planetární mocenský monopol velmi snadno zvrtnout a ocitnout se ve sféře podivných iracionalit a hlubokých morálních prohřešků.

Z. Brzezinski nemá pochybností o ojedinělém postavení Spojených států, leč je si zároveň vědom toho, že tato mimořádnost jednou pomine. „*Hegemonie je stará jako lidstvo samo. Avšak nynější dominance Spojených států je naprosto výjimečná v tom, jak rychle k ní došlo, jakým způsobem se uplatňuje a že má globální rozměr.*“¹ Na jiném místě potom uvádí: „*V současnosti nemá bezprecedenční americká hegemonie žádného soupeře. Ale bude tomu tak i v nadcházejících letech?*“² A ještě: „*Jde o hegemonii nového typu, v níž se odrážejí mnohé rysy amerického demokratického systému: pluralismus, otevřenost a flexibilita.*“³

Význačný politolog píše: „... vliv Ameriky za nějakou dobu nevyhnutelně poklesne i ve svém zeměpisném rozsahu.“⁴ Z toho důvodu „za geostrategickou prioritu... nutno považovat vzestup ostatních regionálních mocností takovým způsobem, který neohrozí světové globální prvenství Ameriky.“⁵ Za jakou cenu by však měla být tato úloha plněna? Je „americká ideologie“ tím, čeho by měl jednou celý svět „žádostivě“ dosáhnout? Uctívání bezuzdného „silového“ individualismu, egoismu, konzumentství (a velmi povrchního způsobu života vůbec) a zachování velkých sociálních rozdílů „na věky“? To všechno je ovšem i v podmínkách „demokracie a svobody“ odvěkým přáním jasné minority populace.

Pozoruhodné je Brzezinského třídění perspektivy (i když víme, že jinak kapitalismus žije především „současností“) – na krátkodobou (do 5 let), střednědobou (do 20 let) a dlouhodobou (nad 20 let). V poslední etapě by podle mého názoru měla být obecná důležitost Spojených států (a trhového zřízení par excellence) již na evidentním ústupu. Jak se však tato země k fatální a principiální přeorientaci lidstva postaví? Bude ji brzdit i za cenu vnějšího, jakož rovněž vnitřního „protidějinného“ násilí? Nelze vyloučit, že v této transformaci může ona americká „vládná hegemonie“ (termín Brzezinského!) drasticky skončit (pokud již ovšem neskončila). Badatel má jistě pravdu v tom, že „v dlouhodobé perspektivě se s velkou pravděpodobností ukáže, že soustředění moci v rukou jediného globálního hegemona přestává být pro světovou politiku únosné“.⁶

Spojené státy by měly podle Z. Brzezinského splnit úkol „vytvoření světového společenství... v souladu s dlouhodobým vývojem a základními zájmy lidstva“.⁷ K tomu by prý stačilo uchovat superpozici USA jednu generaci nebo o něco déle než jednu generaci, řekněme tedy 30 let! Autor nicméně nezastírá, že zemi musí jít o to, „zabránit nástupu jiné dominantní a antagonistické eurasijské mocnosti“.⁸ A v uvedeném časové lhůtě se na obzoru skutečně jiná globální velmoc neukazuje, i když se Čína na sklonku této časové lhůty pravděpodobně začne v tomto ohledu prosazovat.

Co však Brzezinski rozumí pod pojmem společenství budoucnosti, jehož vytvoření předpovídá, to blíže nevysvětluje. Očekávaná celoplanetární lidská komunita nebude však mít podle mého názoru profil tržní, a to proto, na zeměkouli nebude „trvalý ekonomický růst“ (také dosahování privátních zisků) prostě možný, poněvadž naše vesmírné těleso je ohraničené. Z toho tedy vyplývá, že by základní (kapitalistické) atributy Spojených států (a v poněkud kultivovanější podobě též ostatních hospodářsky rozvinutých zemí) zanikly, a to v podmínkách víceméně vyrovnané materiální životní úrovně veškeré populace Země (což se stoupencům „dokonalosti“ kapitalistické civilizace bezpochyby zdá iluzorní, respektive nežádoucí).

„Mocenská relevance“ Spojených států během následujících 25–35 let pravděpodobně také výrazně poklesne. Bude-li se osazenstvo této země podílet v cílovém uspořádání

(před rokem 2100) na globálním obyvatelstvu cca 3 %, bude i její výroba – přesněji řečeno konečná (osobní) spotřeba – rovna zhruba tomuto zastoupení. Dodejme, že na počátku první světové války se USA podílely na světovém produktu podle Brzezinského svědectví asi 1/3, v roce 1945 (= maximum) více než 1/2, dnes přibližně 1/4 a už v roce 2020 to má být jen 10–15 %.

Ke konci 21. století však patrně značně stoupne hospodářský význam Číny (na 13–14 %) a dalších lidnatých zemí (národnost tehdy ovšem bude mít podřadnou důležitost). Ostatně již při běžném porovnávání produkce jednotlivých zemí světa na bázi parity kupní síly se váha zaostalejších, ale populačně početnějších zemí zjevně zvětšuje. U kontinentální Číny je např. paritní domácí produkt už několik let vyšší než u Japonska!

Těžištěm Brzezinského geopolitických reflexí je Eurasie, ona „šachovnice“, „na níž se i nadále odehrává zápas o světové prvenství“.⁹ Afriku i Latinskou Ameriku, o Austrálii a Oceánii nemluvě, ponechává autor zcela mimo okruh svého zájmu. Na tomto „megakontinentu“ žijí nyní 3/4 světového obyvatelstva a produkuje se tu asi 60 % hrubého národního produktu světa. Navzdory všem kombinacím na „kárované desce“ se však právě na tomto teritoriu nacházejí dvě hlavní země, které mohou americkou nadvládu ohrozit – Rusko a Čína. Obě tyto země také „americkou hegemonii odmítají“, jak náš politolog usuzuje.

Rusko je nicméně hospodářsky zoufale slabé a ani po konsolidaci své ekonomiky do světového hospodaření velmi pravděpodobně i přes nemalé přírodní bohatství již nikdy frapantně nezasáhne. Objem jeho hospodářství bývá srovnáván s nizozemským (s 10 miliony obyvatel), třebaže nikoli v kupní způsobilosti, ale s přihlédnutím k šedé ekonomice, jejíž výkon má podle odhadu zhruba stejnou velikost jako oficiálně vykazované výsledky. Rusko vzbuzuje rozhodně největší obavy proto, že zůstalo jadernou supermocností, pro niž by rozpoutání válečného konfliktu velkého rozměru bylo v každém případě menší pohromou než pro Spojené státy a pro západní Evropu.

Druhou (zejména potenciální) velmocí je kontinentální Čína s překvapivě dynamickým hospodářstvím, která se zřejmě „tíše“ připravuje na vzdálenější budoucnost, v níž může nakonec ekonomickou silou „několikanásobně“ předstihnout jak Spojené státy, tak i západní Evropu. Byla to přece „Říše středů“, jež podle Brzezinského figurovala až do roku 1600 jako „první“ země světa v „hrubém domácím produktu“, jakož také v technické vyspělosti, v zemědělské produktivitě i v životní úrovni! Úhlavním nepřitelem Číny již není Velká Británie (která v globálním zápolení již před lety ustoupila do pozadí) ani Rusko, které velmocensky (kromě vojenství) prakticky ztroskotalo. V obou případech se země dostalo satisfakce a čínský komplex „potupy posledních století“ byl zčásti odstraněn. Vedoucím soupeřem zůstávají Spojené státy a Japonsko, jež se z prohry ve druhé světové válce rychle vzpamatovalo. Čína je jistě nevyzpytatelnou zemí (umí čekat!), a to tím více, že má i nadále socialistický ráz (evropský reálný socialismus představoval před nedávnem jen necelou čtvrtinu „socialistické populace“ světa, na což se zapomíná)!

Podle Z. Brzezinského k rozpadu sovětsko-čínského a později socialistického bloku Evropy „přispěla... větší flexibilita demokratické koalice v protikladu k hierarchickému a dogmatickému – zároveň však i křehkému – charakteru komunistického tábora. Západní koalice sdílela společné hodnoty, ale neměla formální doktrinální strukturu. Druhé uskupení zdůrazňovalo dogmatickou ortodoxnost pouze s jedním oprávněným interpretačním centrem. Navíc nejvýznamnější »vazalové« Ameriky byli podstatně slabší než Spojené státy, zatímco Sovětský svaz nemohl trvale zacházet s Čínou jako se sobě podřízenou zemí. Výsledek soupeření byl nadto dán i skutečností, že americká strana prokázala daleko větší dynamičnost v ekonomické a technologické oblasti, kdežto Sovětský svaz postupně stagnoval a nemohl účinně soutěžit ani v hospodářském růstu, ani v rozvoji vojenské technologie. Ekonomický úpadek pak podporoval ideologickou demoralizaci.“¹⁰ K těmto větám není mnoho co dodat. Základní příčinu tragického konce „socialistické Evropy“ vidím v nepochopení životní závislosti „socialismu“ na vědeckém poznání a na vědeckých

konstrukcích budoucna, které byly velmi zanedbány (ty by se musely také vyslovit pro racionálně pojatou svobodu a nefalšovanou demokracii).

K perspektivnímu humánnímu společenskému řádu má podle mého názoru určitě blíže Evropa, jež je přece jen kultivovanější než USA a zároveň má „tvořivého ducha“ (v tomto směru bývá – viz např. L. von Misese – Východ oprávněně /?/ podhodnocován). Prof. Brzezinski sám poznamenává, že „*kulturní převaha Spojených států bývá často podceňovaným aspektem jejich globální nadvlády*“.¹¹ Zdůvodňuje to „masovou kulturou“, povrchní, hédonistickou, ale „přitažlivou“. K tomu podotýká, že v USA stále existují nejen rasové problémy, ale i problémy s drogami apod. Nicméně upozorňuje na to, že „*míra ekonomického růstu už není s to držet krok s očekáváním stále větších materiálních výhod*“.¹² Tuší snad, že permanentní vzestup výroby – spotřeby hmotných statků se blíží (nikoli jen v USA) ku svému konci?

Pisatel recenzované knihy se domnívá, že „demokratický systém“ amerického hospodářství, preferující „*globální volný obchod a neomezenou konkurenci*“, je přitažlivý nejen pro Spojené státy (pro ně je ovšem nejvýhodnější), zatímco „západoevropský sociální stát“, zohledňující mj. odbory, ztrácí „svůj ekonomický náboj“. Americká ekonomická soustava je skutečně „tvrdou“ kapitalistickou soustavou, která umožňuje značnou (nespravedlivou!) sociální diferenciaci a v posledním čtvrtstoletí vedla (za cenu relativně nižší nezaměstnanosti, přetrvání vysokých zisků a vyššího ekonomického růstu) v podstatě ke stagnaci (nebo dokonce k poklesu) životní úrovně většiny obyvatelstva. Takovýto stav ovšem podle mého názoru rozhodně není společností budoucnosti. Americký řád může být tedy atraktivní jen pro vlastníky kapitálu, nikoli pro majoritu nájemných pracovních sil. Má to být „*doktrína, která přitahuje energické, ctížádostivé a velmi soutěživé jedince*“.¹³ Avšak těch bývá v populaci asi 15 % a nebývají to ti „nejlidšestější“, ale ani opravdoví tvůrci hodnot. Jsou to spíše „specificky nadaní paraziti“ dříve na dělnících, od poloviny 20. století ponejvíce na vědcích, konstruktérech atd.

Brzezinski nazývá americké společenské (ekonomické) zřízení podivně „směsí idealismu a egoismu“. Skutečného idealismu či humanismu (a ducha vůbec!) je v něm pramálo, zato dost bezohlednosti, jež nemá s potřebnou humanizací světa nic společného.

Známý politolog přiznává, že Spojené státy mocensky ovládají nejen svět, ale také např. Mezinárodní měnový fond a Světovou banku. Souhlasí s harvardským badatelem S. Huntingtonem, který prohlašuje: „*Ve světě bez americké nadvlády by bylo víc násilí a anarchie a méně demokracie a hospodářského růstu... Trvalá mezinárodní převaha Spojených států je základem blahobytu a bezpečnosti Američanů a budoucnosti, která světu zajistí svobodu, demokracii, otevřenou ekonomiku a mezinárodní řád*“.¹⁴ Přitom Huntingtonovi určitě jde především o Ameriku. Obyvatelům zeměkoule jako celku proto hrozí nebezpečí, že násilí při monopolní moci USA spíše vzroste, zatímco ekonomický vzestup podle mého názoru již brzy ve hmotně bohatých zemích ustane. Americkou „demokracii a svobodu“ (v jejichž jménu lze i zabíjet) je nutné chápat velmi specificky (s ještě většími výhradami, než jaké se vztahují k západní Evropě) a o tom, že to bude právě tato země, jež světoobčanům zajistí autenticky demokratické a racionálně svobodné prostředí, je možné pochybovat. Rovněž otevřené hospodářství ani „globální řád“ by neměly sloužit zájmům jediné supervelmoci.

V příkrém rozporu s událostmi 90. let (Brzezinského kniha vyšla v roce 1997) je badatelovo zjištění, že se Spojené státy nemohou chovat autokraticky. „*To redukuje použití síly, zejména schopnosti vykonávat vojenský nátlak*“.¹⁵ A „*možnost přímého použití síly je v současnosti mnohem limitovanější než v minulosti*“!¹⁶

Americký profesor je k perspektivám vývoje lidské civilizace dost skeptický: „*Budoucnost může přinést nejrůznější překvapení, za rozumný závěr však lze považovat konstatování, že americký primát na eurasijském kontinentu postihnou vážné turbulence a přinejmenším sporadické projevy násilí*“.¹⁷ Totéž platí i o následujícím výroku: „... *nejzávažnější problém představuje fakt, že skutečně evropská »Evropa« jako taková neexistuje*“.

tuje. Je to vize, projekt a cíl, ale rozhodně ne realita.“¹⁸ Souhlasit lze rovněž s autorovým dalším deklarujícím vyjádřením: „Je krutá pravda, že západní Evropa, a čím dál víc i Evropa střední, zůstávají převážně americkým protektorátem, kde spojenci připomínají vazaly a poddané z dávných dob!“¹⁹ Také americko-japonská bezpečnostní smlouva „ve skutečnosti... kodifikuje protektorský vztah“.²⁰ Upřímné je i autorovo hodnocení Velké Británie jako „přívěsku americké moci“.²¹ Okolnost, že „sjednocená a silná Evropská unie by se mohla stát globálním politickým rivalem Spojených států“,²² nepovažuje autor za aktuální. Po zkušenostech z posledního desetiletí nás však Pánbůh chraň před „jedinou mocností“, a to tím spíše, že je (v měřítku 100 let) podle mého názoru zcela bezperspektivní. Mocenská hegemonie je totiž jen jednou z podob totality.

Z. Brzezinski otevřeně píše: „Hlavní cíl Spojených států v Evropě lze... shrnout zcela prostě: pomocí skutečného transatlantického partnerství upevnit americké předmostí eurasijského kontinentu, aby se rozšiřující Evropa mohla stát reálným odrazovým můstkem pro pronikání mezinárodního řádu – založeného na demokracii a spolupráci – do Eurasie.“²³ Tato slova poněkud připomínají vylovení spojenců v Normandii v roce 1944 a implikují všeobecnou a bezpodmínečnou nadřazenost USA nad celým světem (včetně Evropy), přičemž některé jeho velké části nestojí ani za poznámkou. Jsem přesvědčen o tom, že onen „mezinárodní řád“, demokratický a kooperující, bude soudobým představám Američanů o něm zcela cizí.

Americký politolog svůj spis uzavírá slovy: „Během příštích několika desetiletí by... mohla vzniknout fungující struktura globální spolupráce, beroucí v úvahu politickou realitu, a pozvolna přebírat žezlo od současného světového »regenta«, který na sebe dočasně vzal břemeno zodpovědnosti za světový mír a stabilitu. Geostrategický úspěch tohoto konání bude v tomto ohledu zřejmě představovat odkaz odpovídající roli Ameriky jakožto první, jediné a poslední opravdu globální velmoci.“²⁴

Budoucnost lidské společnosti získá podle mého názoru nejspíše zcela jiný profil, než si Brzezinski (nebo jeho Amerika) představuje. A Spojené státy se docela dobře mohou stát vrcholně reakčním, krajně nezodpovědným faktorem na cestě k tomuto cílovému pořádku. Mohou být také (vcelku nepravděpodobně, jak jsem již naznačil) vystřídány jinou velmocí (především Čínou), která převezme jejich „garance“ ještě před dosažením konečného, absolutního řádu. Opravdová světová součinnost nebude podle mého názoru uskutečnitelná v rámci trhového zřízení, jehož eminentním stoupcem USA v uplynulých dvou stoletích vždycky byly. Spojené státy mohou (nevedomky a nechťně) pomáhat vytvořit podmínky pro jediný nadějný společenský systém na Zemi (podobně jako Čína na tom může pracovat vědomě) – humánně koncipovaný stacionární a materiální potřeby lidí saturující („bez růstu a bez zisků“). Dosavadnímu charakteru Ameriky ovšem spíše odpovídá, že se bude snažit ustavení takovéto soustavy oddálit.

Jiří Stehlík

¹ Brzezinski, Z.: Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha. Mladá fronta, Praha 1999, s. 11.

² Tamtéž, s. 36.

³ Tamtéž, s. 196.

⁴ Tamtéž, s. 199.

⁵ Tamtéž, s. 200.

⁶ Tamtéž, s. 211.

⁷ Tamtéž, s. 10.

⁸ Tamtéž, s. 10.

⁹ Tamtéž, s. 10.

¹⁰ Tamtéž, s. 15.

¹¹ Tamtéž, s. 32.

¹² Tamtéž, s. 214.

¹³ Tamtéž, s. 33.

RECENZE

¹⁴ Cit. dle tamtéž, s. 37–38.

¹⁵ Tamtéž, s. 42.

¹⁶ Tamtéž, s. 43.

¹⁷ Tamtéž, s. 62.

¹⁸ Tamtéž, s. 65.

¹⁹ Tamtéž, s. 65.

²⁰ Tamtéž, s. 178.

²¹ Tamtéž, s. 69.

²² Tamtéž, s. 81.

²³ Tamtéž, s. 92.

²⁴ Tamtéž, s. 216–217.